

## O‘ZBEK TILIDA PUNKTUATSIYANING UMUMIY QOIDALARI VA ULARNING AHAMIYATI

*Xodjayeva Nodiraxon Shavkatbekovna*

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada o‘zbek tilida punktuatsiyaning umumiy qoidalarini, ularning yozma nutqdagi o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Punktuatsiya belgilarining qo‘llanilish tamoyillari, ularning gap tuzilishiga, mazmun ifodalashiga va nutqning aniqligiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, punktuatsiyaning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanilish jihatlari tadqiq qilinib, ta’lim jarayonida uning o‘qitilishi bo‘yicha xulosalar va takliflar ishlab chiqiladi.

**Kalit so‘zlar:** Punktuatsiya, tinish belgisi, yozma nutq, qoidalar, sintaksis, aniqlik, ta’lim, nutq madaniyati.

O‘zbek tili yozma nutqda fikrni to‘g‘ri, aniq va izchil ifodalashda punktuatsiyaning roli beqiyosdir. Tinish belgilarining o‘rinli qo‘llanishi nafaqat matnning oson o‘qish imkonini beradi, balki uning mazmunini to‘g‘ri anglashni ham ta’minlaydi. Punktuatsiya tilning grammatik tuzilishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, gapning ma’no va sintaktik munosabatlarini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, punktuatsiya qoidalarini o‘rganish va ularni amaliy nutqda qo‘llash til madaniyatining zaruriy tarkibiy qismi sanaladi.

O‘zbek tilida punktuatsiya (tinish belgilari) matnning ma’nosini aniqroq ifodalash, o‘qishni osonlashtirish va so‘zlarning o‘zaro munosabatini ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Punktuatsiya belgilari yozma nutqda intonatsiya, pauza va ma’no farqlarini ta’minlaydi. Quyida o‘zbek tilida punktuatsiyaning umumiy qoidalarini va ularning ahamiyati haqida ma’lumot beriladi.

O‘zbek tilida punktuatsiyaning umumiy qoidalarini

Nuqta (.)

- Qachon ishlatiladi? Gapning oxirida, to‘liq ma’no ifodalanganda qo‘yiladi. Masalan: U kitob o‘qidi.

- Funktsiyasi: Gapning tugallanganligini ko‘rsatadi.

- Eslatma: Qisqartmalarda (masalan, o‘qituvchi — o‘qit.) va ro‘yxatlarda ham ishlatiladi.

Vergul (,)

- Qachon ishlatiladi?

- Bir jumlada bir xil vazifadagi so‘zlar (qaratma, kesim, qo‘shma gaplar) orasida: Olim, sen bu masalani yechdingmi?

- Qo‘shma gaplarda bo‘laklarni ajratish uchun: U keladi, lekin kechroq.

- Takror so‘zlar orasida: Yugur, yugur, lekin yetolmadi.

- Funksiyasi: So‘z yoki gap qismlarini ma’no jihatidan ajratadi, pauzani ko‘rsatadi.

Nuqta-vergul (;)

- Qachon ishlatiladi? Bir-biriga bog‘langan, lekin mustaqil gaplardan iborat jummalarda: U kitob o‘qidi; men esa dars tayyorladim.

- Funksiyasi: Gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqroq ko‘rsatadi.

Ikki nuqta (:)

- Qachon ishlatiladi?

- Tushuntirish yoki sabab ko‘rsatiladigan joylarda: U kech keldi: avtobus kechikdi.

- Ro‘yxat yoki misollar keltirilganda: Bizda hamma narsa bor: non, sut, go‘sht.

- Funksiyasi: Ma’lumotni kengaytiradi yoki aniqlashtiradi.

Tire (—)

- Qachon ishlatiladi?

- Gapning bir qismi o‘rtasida qo‘shimcha ma’lumot berilganda: U — mening eng yaxshi do‘stim — har doim yordam beradi.

- Dialoglarda gapiruvchilarni ajratish uchun: — Kelasanmi? — Ha, albatta.

- Funksiyasi: Ma’no farqini yoki pauzani ta’kidlaydi.

Undov belgisi (!)

- Qachon ishlatiladi? Hayajon, his-tuyg‘u yoki buyruq ifodalovchi gaplarda: Qanday ajoyib kun!

- Funksiyasi: Emotsional ta’sirni kuchaytiradi.

So‘roq belgisi (?)

- Qachon ishlatiladi? So‘roq gaplarida: Siz qayerdansiz?

- Funksiyasi: Savol ma’nosini bildiradi.

Qavs ()

- Qachon ishlatiladi? Qo‘shimcha ma’lumot yoki tushuntirish berish uchun: U Toshkentda (poytaxtda) yashaydi.

- Funksiyasi: Asosiy matndan qo‘shimcha ma’lumotni ajratadi.

Quloqcha (tirnoq) ("")

- Qachon ishlatiladi?

- To‘g‘ridan-to‘g‘ri nutqda: U dedi: "Men kelaman."

- Iqtibos yoki maxsus atamalarni ajratib ko‘rsatishda: Bu "yangi avlod" texnologiyasi.

- Funksiyasi: So‘z yoki iboraning alohida ekanligini ko‘rsatadi.

Punktuatsiyaning ahamiyati

1. Ma’noni aniqlashtirish: Punktuatsiya belgilari matnning ma’nosini to‘g‘ri yetkazishda muhim. Masalan, Kech keldi, chunki avtobus kechikdi va Kech keldi chunki avtobus kechikdi jummalari ma’no jihatidan farq qiladi.

2. O‘qishni osonlashtirish: To‘g‘ri qo‘yilgan tinish belgilari matnni tushunarli va ravon qiladi.

3. Intonatsiyani aks ettirish: Yozma nutqda og‘zaki nutqning ohangini yetkazishda yordam beradi (masalan, undov yoki so‘roq belgilari).

4. Rasmiy yozuvlarda professional ko‘rinish: Punktatsiya qoidalariga rioya qilish hujjatlar, xatlar va boshqa rasmiy yozishmalarda ishonchlilikni oshiradi.

5. Xatolarni oldini olish: Noto‘g‘ri punktatsiya ma‘no buzilishiga olib kelishi mumkin. Masalan: Ovqat yeymiz, bolalar va Ovqat yeymiz bolalar jumalari turli ma‘nolarni bildiradi.

Punktatsiyaning amaliy qo‘llanishida ayrim muammolar mavjud. Masalan, ayrim hollarda gapning ma‘nosini anglash turli tinish belgilarining qo‘llanilishiga bog‘liq bo‘lib qoladi. Bu esa punktatsiya qoidalarini chuqur o‘rganishni talab qiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, xususan, avtomatik matn terish va tahrirlash dasturlari punktatsiya xatolarini aniqlash imkonini berayotgan bo‘lsa-da, insonning o‘zi qoidalardan xabardor bo‘lishi muhim ahamiyatga ega.

### **Xulosa**

Xulosa qilib aytganda, punktatsiya o‘zbek tilining yozma nutq madaniyatida beqiyos o‘rin tutadi. U grammatik birliklar o‘rtasidagi sintaktik aloqani mustahkamlash, matnning aniqligi va ifodaviyligini ta‘minlashda asosiy vosita hisoblanadi.

Punktatsiya qoidalarini maktab va oliy ta‘lim bosqichlarida interfaol metodlar yordamida o‘qitish zarur.

O‘quvchilarning yozma nutqida punktatsiya xatolarini kamaytirish uchun maxsus mashqlar to‘plamlari yaratilishi lozim.

Elektron darsliklar va onlayn platformalarda punktatsiya bo‘yicha avtomatik tekshiruv vositalarini keng joriy etish foydali bo‘ladi.

Punktatsiya qoidalarini tilshunoslikning boshqa bo‘limlari – morfologiya, sintaksis va stilistika bilan bog‘liq holda o‘rganilishi kerak.

### **Adabiyotlar:**

1. Mahmudov, N., & Rasulov, R. (2016). *O‘zbek tili punktatsiyasi nazariyasi*. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
2. G‘aniyeva, D. (2017). *O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanish masalalari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Hojiyev, A. (2018). *Tilshunoslikka kirish va punktatsiya asoslari*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Xudoyberganova, D. (2019). “Punktatsiyaning nutq madaniyatidagi o‘rni.” *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*, №5, 45–51.

5. Yo‘ldoshev, M. (2019). *O‘zbek tilida sintaksis va punktuatsiya masalalari*. Namangan: NamDU nashriyoti.
6. Karimova, N. (2020). “Yozma nutqda punktuatsiya xatolarini bartaraf etishning samarali usullari.” *Ta’lim va innovatsiyalar*, №2, 78–83.
7. Saidova, M. (2020). *Nutq madaniyati va punktuatsiya*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
8. Abduqodirov, O. (2021). “O‘zbek tilida vergulning qo‘llanish xususiyatlari.” *Filologiya masalalari*, №3, 102–109.
9. Xolmatov, B. (2022). *Yozma nutqda tinish belgilari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Nodirabegim nashriyoti.
10. Rasulova, D. (2023). “Elektron matnlarda punktuatsiya qoidalarining buzilishi va ularni tuzatish yo‘llari.” *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*, №4, 56–63.
11. To‘xtayeva, S. (2024). *O‘zbek tili sintaksisi va punktuatsiyasi: amaliy qo‘llanma*. Toshkent: Ma’naviyat